

Korunk

VILÁGNÉZETI FOLYÓIRAT

Homo cosmicus

A biológia

az űrrepülés szolgálatában

rodalompolitikai jegyzetek

**Az anyag szerkezetének
dialektikája**

Szamosújvári krónika

**Bartók Béla
néhány ismeretlen levele**

Balogh Edgár

Geigore Benetato

Tudor Bugnaciú

Elie Cacafoli

Facagó József

Gáll Ernő

Jancsó Eleméc

Járai Reeső

Kántor Lajos

Eugen Macovschi

Geigore Moissil

Murádin László

Weisemann Endre

icásai

**20. évfolyam
1961**

6

KORUNK

XX. ÉVFOLYAM

I

Kolozsvár, 1961

Bartók Béla néhány ismeretlen levele

Három ország zenészei fogtak össze majdnem másfél évtizeddel ezelőtt, hogy Bartók Béla leveleit felkutassák, kiadják és ezzel teljesebbé tegyék a ma már világhírű zeneszerző és népdalkutató művészi és emberi arculatát. Az első kötet 1948-ban, a második 1951-ben, a harmadik — amely román, magyar és szlovák dokumentumokat tartalmaz — 1955-ben látott napvilágot Demény János szerkesztésében.

A levélananyag mennyisége nagy vonásokban lehetővé tette Bartók magyar, román és szlovák gyűjtőútjainak és művészi kapcsolatainak rekonstruálását, valamint életműve és tudományos munkássága személyi vonatkozásainak áttekintését. A gyűjtemény szerkesztője azonban mindvégig tisztában volt azzal, hogy teljességre nem tarthat számot, hisz a második világháború nemesak könyv- és levéltárakat dúlt fel, hanem számos magánkézben levő dokumentumot is megsemmisített. Számolnunk kell azzal is, hogy a levelek egy része máig kortársak és családtagok birtokában van, s magánjellegű okokból nem került közlésre.

A román vonatkozású levelek figyelmes átolvasása vezetett rá a dokumentumok kronológiájában azokra a hézagokra, amelyek még pótlásra szorulnak. Bartók leveleiben ugyanis számos helyen történik utalás olyan előző levelekre, amelyek nem találhatók meg a gyűjteményes kiadásban.

Régebben értesültünk Ion Bușiția (1876—1953) belényesi rajz- és zene-tanártól, újabban meg Kolár Károly kolozsvári hegedűművésztől, hogy Bușiția néhány Bartók-levelet még 1948 előtt különböző helyekre ajándékozott, mielőtt a bukaresti Folklor Intézet az anyag iránt érdeklődni kezdett, s annak egy részét meg is szerezte.

Mivel sem Bușiția, sem Kolár — akire Bușiția Bartók-leveleit bízta — nem említett neveket, reánk hárult a felkutatásuk. Egyet sikerült közülük felfedezni: Adam Remus kolozsvári zenetanár, az Állami Román Opera zenekarának volt tagja rendelkezésünkre bocsátotta a Bușiტიától 1947 őszén kapott Bartók-dokumentumokat: 8 levelet, illetve zárt levelező- és képeslapot, s egy Biharfüreden — Bartók utolsó romániai tartózkodásakor — készült csoportfelvételt, valamint a *Román kolinda-dallamok zongorára* és a *Román népi táncok zongorára* egy-egy Bécsben 1915-ben megjelent füzetét (mindkettő a szerző ajánlásával, sőt egyik közülük román nyelven: „*Domnul Ion Bușiția, Béla Bartók. Rákoskeresztúr, 31. I. 1919.*“).

Ezek a művek, melyeket Bartók saját költségén bizományban a bécsi Universal-kiadónál helyezett el, négyoldalas levél kíséretében érkeztek Belényesre.

Bartók Béla kivételes emberségére és szellemiségére vall, hogy majdnem minden levele nemesak munkájára és terveire vonatkozó adatokat tartalmaz, de állásfoglalást és elvi tisztázásokat is különböző kérdésekben. Életkörülményeiről szóló híradásaiba állandóan beleszövődik a polgári társadalomnak és szemfényvesztő kultúrájának szigorú bírálata. Ezért könnyű felismerni egy 1911. márciusi levelezőlap gúnyoros hangjában nemesak Bartók indokolt író-

niáját az akkori lapkritikusokkal szemben, akik a modern zene ma már nagy klasszikusát „destruktív lélek“-nek nevezték (Magyar Kultúra), s muzsikáját a „rosszhiszemű“, „szadista“, „perverz“ és hasonló jelzőkkel bélyegezték meg (Pesti Hírlap), hanem bátor ítéletét is a polgárság igazságot elferdítő sajtójáról.

A zárt levelezőlap címzése és szövege a következő:

Belényes

*Ngys. Busiția János
tanár úrnak.*

Kedves Tanár Úr. Köszönöm szíves fáradságait! Már most azt szeretném tudni, hogy hova küldjem kedves felesége számára a hétfői hangversenyre szóló jegyet? továbbá, hogy hol találkozhatunk, illetve hogy — ha a dezinficiálás már megvolt — mikor jönne hozzánk; ti. nekem most anynyi dolgom lesz (próbák, stb.) hogy okvetlenül előre kellene tudnom látogatásának idejét. No hiszen! ha újságokból akar valamit megtudni, akkor jó forrásból merit! Példák: januárban egy növendékhangversenyen Keresztély Ernőnek kellett volna egy Liszt-rapszodiát játszani; megfájdult a keze s ezért egy másik tanítványom, Engel Renée egy Brahms-rapszodiát játszott. Másnap két újság megírta, hogy „végül Keresztély Ernő játszotta mesterére valló készséggel Liszt rapszodiáját“!! 5 évvel ezelőtt zongoraötösömet kellett volna itt először eljátszani egy társaságnak. Nem bírták megtanulni, ezért Schubert quintettjét adták elő. Másnap „Az Újság“ újonnan előadott magyarságtól buzgó művemet erősen kidicsérte. Egyszer egy nagy hegedűs, Kreisler be akart mutatkozni Pesten, de részvét híján az utolsó órákban lemondták a hangversenyt. Másnap a legtöbb lap megírta, hogy Kreisler egészen közepes hegedűs, akit nem érdemes meghallgatni!!! Tehát még külsőségekben is teljesen megbízhatatlanok az újságok, hát még bensőségekben. Sok üdvözet!

Bartók.

Bartók — ezt más levélananyagból tudjuk — Busiția közbenjárását kérte valami „örökösödési ügyben“ egy Magyarcséken elhalt nagybácsijával kapcsolatosan. Nyilván ezért köszöni most meg „szíves fáradságait“!

A Bartók említette néhány eset is elegendő arra, hogy feltárja a polgári Magyarország közömbösségét és tudatlanságát a művészetek terén, s ugyanakkor a „hivatalos“ kritikusok felületességét és maradiságát.

Időrendben Bartók következő levele dátum nélküli, csak a budapesti postabélyegző árulja el keltezését: 1911. dec. 18. (Belényesre december 20-án érkezett.)

A levél szövege a következő:

Kedves Tanár Úr.

Mégis csak botrány, hogy micsoda slendrián van ott a minisztériumban. Írok még egyszer annak, aki akkor „elrendezte“ az ügyet (szépen rendezte!), meg egy másik hivatalnoknak is; talán csak megtörténik végre a dolog.

Képzelve csak, éppen tegnapelőtt kapok levelet a bukaresti román akadémiaától, melyben kéri a gyűjteményemet, hogy kiadhassák.

Nagyon örülök ennek!

Úgy látszik, a románok sokkal többet törődnek népdalaikkal, mint a magyarok. Bezzeg nálunk Pesten ki tudja, mikor vállalkozik valaki hasonló kiadásra.

Csak már többet tudnék románul!

Voltam olyan tolagódó és 2 skatulya hengert Tanár úr címére küldtettem. Nagyon kérem, vegye majd át. Úgyan Belényesen nem fogok gyűjteni, de majd onnan viszem a falvakba. Azt hiszem, hogy csak a mi újévünk után kerülök Belényesre; addig Magyar- és Drágszéke táján dolgozom, tavaly kapott ajánlóleveleim segítségével.

A viszontlátásig sokszor üdvözlí

Bartók Béla

Kedves feleségének kérem adja át üdvözetemet.

A minisztériumok halogató taktikázása bosszantja (a „slendrián“-ság valószínűleg egy Bușiția feleségét érintő bizonyítvány kiállításával kapcsolatos), a hivatalos Magyarország nemtörődömsége a paraszttzene iránt pedig egyenesen felháborítja. Első román népdalgyűjtese két évvel később a Román Akadémia kiadásában látott napvilágot *Cîntece din Bihor* címen; ez különben Bartók Béla legelső nyomtatásban megjelent népdalgyűjteménye.

Ez a kiadvány és román népzene-tanulmányainak folytatása ösztönözte Bartókot román nyelvtudásának gyarapítására, amely a tizes évek első felében elég hiányos lehetett. Az 1912. június 19-én Bușițiának küldött rákoskeresztúri sorait már románul írta.

A képeslapnak, amely a budapesti új állatkerti korzó látképe, még a címzése is román:

Prof.

I. Bușiția
Belényes

Primește salutările noastre cordiale.

Rákoskeresztúr,
1912. jún. 19.

Bartók

D. G. Kiriac.

Ahogy az eredeti kéziratból kiderül, Bartók elvethette a többszámú birtokosnévmás utolsó magánhangzóját, amit aztán — valószínűleg a vele együtt aláíró román zeneszerző és népdalgyűjtő figyelmeztetésére — ki is javított.

1912 nyarán Bartók egy norvégiai nyaralása alkalmából küldött képeslapon örömmel részletezi budapesti találkozását D. G. Kiriac román zeneszerzővel:

(Képeslap: *Parti Fra Raftsund, Lofoten*)

Svolvaer, 1912. VII. 12.

Üdvözlöm utazásom egyik fénypontjáról! Igaz, megírtam-e, hogy Kiriac Budapestre jött egy napra és meglátogatott, hogy tanácsomat kikérje arra vonatkozólag, miként kell fonografálni, melyik a legjobb gép stb. stb. Ti. a bukaresti akadémia megbízta őt azzal, hogy a romániai népdalokat

vegye fel. Nagyon óvtam attól, nehogy tanítók stb. énekét felvegye, és tanácsoltam neki, hogy a legelrejtettebb helyekre menjen. Hogy megfogadja-e, azt az eredmény megmutatja.

Bartók

Ugyanaz év november 1-én Északon tett hosszabb utazása után Bartók vizionozta D. G. Kiriac magyarországi látogatását. Bukaresti útját a Román Akadémia által tervezett és meg is valósított kiadás tette szükségessé.

Hogy a még fiatal Bartók — 1913-ban csak 32 éves volt! — mennyire túlhaladta kortársainak a megszokotthoz való csökönös ragaszkodását, hogy milyen újszerű, merész és előretörő a felfogása a népzeneről, és ugyanakkor mennyire kikerüli a gyűlölködő nacionalizmus rövidlátó elferdüléseit, azt egy Afrikában tett gyűjtőútja is bizonyítja.

Ahogy 1921-ben írt önéletrajzából értesülünk, a népzenei tanulmányokra azért volt szüksége („döntő fontosságú“-nak nevezi őket), „mert lehetővé tette a felszabadulást az eddigi dúr- és moll-rendszerek egyeduralma alól“. Említett önéletrajzában Bartók biskrai tanulmányútját „vakmerő utazás“-ai közé sorolja. A világ népei közötti érintkezési pontokat kereste Bartók Béla az afrikai oázisokon is, ahonnan 1913. június 19-én levelet ír Ion Bușițiának, s ebben a szláv, román és magyar népzene találkozásáról emlékezik meg, amit az afrikai távlatból tud csak igazán értékelni. Az oázisok elszigetelt és éppen ezért primitív népzeneje figyelteti fel arra, hogy az együttélő s egymásra ható kelet-európai „népek muzsikája, úgy látszik, legérdekesebb ezen a földön“.

Lehet, hogy Bartók Bélának Afrikából, a torokszorító rekkenőségből küldött első híradása még túlságosan keserű, de már öt napra rá — habár a hőség semmivel sem csökkent — arról számol be Bușițiának, hogy „roppant érdekes“ dolgokat talált. (Bartók Béla levelei III. 14.)

A következő — eddig közöletlen — levelet Bartók a Biharfüreden 1918 augusztusában tett látogatása után írta. (Az időrendben közbeeső, Bușițiával való levelezés — valószínűleg legnagyobbrészt — megjelent Demény János gyűjteményében.) A levél szövege:

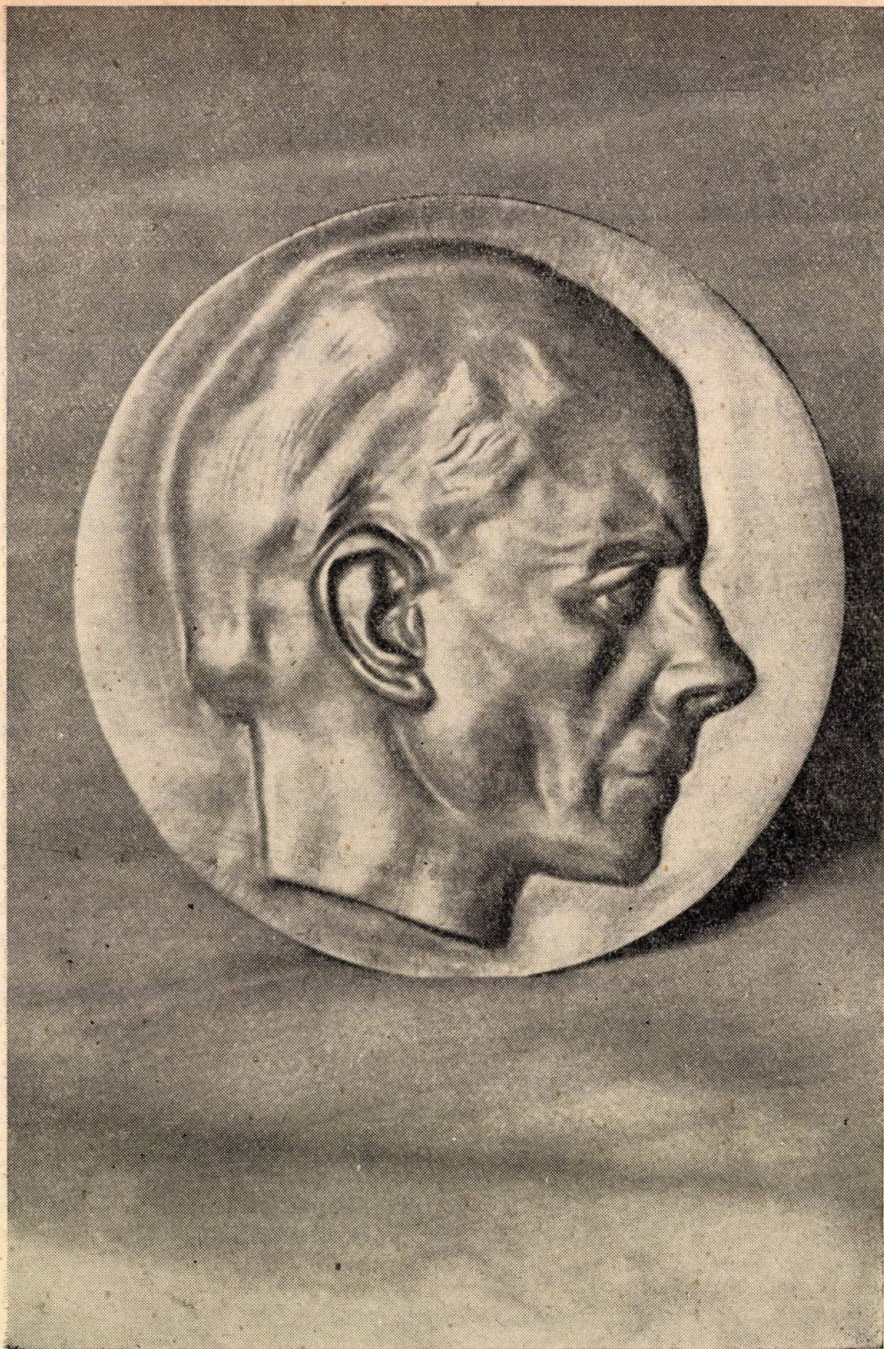
Rákoskeresztúr, 1918. szept. 14.

Kedves Tanár Úr!

Igazán nem szép, hogy mostanáig semmi életjelt sem adtam magamról. De először is vártam a román táncokra, hogy elküldhessem őket Önnek; sannos hiába, mert még most sem jelentek meg. Másodszor sok mindenféle elfoglaltságom volt, utazás, gyűjtés stb. Harmadszor pedig — végzetlenül lusta voltam levélírásban. (Beismerés — fél javulás.)*

Hallom, hogy Ön azt a hírt terjesztette Belényesen, hogy én a francia hölgynek csokoládé-útravalót vásároltam. Hát annyi igaz, hogy én is ettem a csokoládéból, amikor is természetesen megkínáltam a hölgyet is, de egyébként fiamnak hoztam más híján, aki persze nagy örömmel fogadta. A hölgygel annyiban kellemes volt utazni, hogy franciául is társaloghattam, amíg bele nem fáradtam — jó francia beszédet hallani már magában véve is, tekintet nélkül a beszéd tárgyára, külön élvezet. A nőről egyébként

* Bartók Béla elírása „sajnos“ helyett.

A Bartók Béla születésének 75-ik évfordulójára kiadott emlékplakett

kiderült, hogy álnok kígyó: feleségemet és családját jól ismerte, fiamat is látta egyszer — és mindezt utazásunk végéig, ki tudja, miért, gondosan eltitkolta. Ne higgy a nőknek!

Egy heti otthonlét után elmentem két hétre Kohnerékhez a nagyúri pompába. Ebédeknél 3 inas és egy szobalány szolgált ki, szobámban 2 inas és egy szobalány takarított. Kocsi, ló, étel, fürdő, cigaretta, bor, valódi kávé bőségben és elsőrangú minőségben. És ezek az emberek úgy tudják élvezni a jólétet, hogy az ember szinte el is felejtkezik haragudni az egyenlőtlen vagyoneelosztás fölött. — Vendégek úgy jártak ki-be, akárcsak valami hotelben. — Könyveket a könyvtárszoba bocsátott rendelkezésünkre, sétálni az óriási parkban lehetett, melynek szerencsére csak eleje volt agyongondozva, nyírva és gereblyézve, hátrafelé fokozatosan elvadult egészen egy alföldi természetes erdőcskéig. A park tele van rakva kényelmes padokkal, amelyeket soha senki sem használ. A mosókonyhában 4 asszonyszemély állandóan mos, mángorol vagy vasal. És mindez a nagy pompa és munka a Kohner-házaspárért és 3 gyermekükért folyik! N. B. ezenkívül itt van a pesti palotájuk és még egy hontmegyei birtokukon egy másik kastélyuk. Sok mindenről esett szó: zene, irodalom, zsidókérdés, vallás, bolsevik mozgalom, termelés, kereskedelem, stb. stb. mindez persze bárói és nagytőkeszempontból.

A báró úr minden délelőtt vadászni ment, hazajött naponta 25—30 fogollyal. Zenéhez eléggé ért, nagy zenebarát, maga is hegedül, a körülményekhez képest elég jól. Nagy barátja a festőknek (Fényes Adolfot nagyon szeretik, ő is ott volt pár napra): egyik lánya fest, Fényes Adolfnál tanult; másik lánya egyetemre jár. Egyetlen fiát a háborúban vesztette el.

Én persze legtöbbet a mosókonyhában tartózkodtam: sok dalt gyűjtöttem ott a mosóasszonyoktól, közben pedig szemléltem a különféle csipkés alsószoknyák, ingek és nadrágok vasalását. Konstatáltam, hogy a fehérneműjük is elsőrangú.

Egy este mezítlábás summáslányok jöttek a kastély elé — ősi szokás szerint — búcsúzni és táncolni. Még a „méltóságos báró urat“ is táncra kérték!

Hazatérve nekiláttam a munkához. Bródy nem küldte el a szöveget, így hát a Lengyel Menyhért-féle szöveg megzenésítésébe fogtam.

Műveim metszése halad, csupán a kinyomtatás nagyon késedelmes.

Mi van Bujorral? Akkor éccaka kiszökött a kapun, kikisért az állomásra, ott közismert barátságos modorával közbotrányt okozott; végül is sikerült őt energikus gesztusokkal távozásra bírnom. Hazaérkezett-e?

Arra kérném, hogy majd egyszer legyen szíves Nutz ig. úrnak keresztnevét velem egy levelezőlapon közölni; kb. okt. közepén szeretnék neki magának írni a szatmári kirándulásom ügyében, ahova valószínűleg nov. közepén mennék.

Sokszor üdvözli

Bartók Béla

Ennek a szellemesen ironikus, már-már világfias hangú Bartók-levélnak a végkicsengése kérlelhetetlen és megvesztegethetetlen: a művész nem

ámul el a „méltóságos báró urat“ körülölelő „nagyúri“ pompa láttán. (A levélben említett Lengyel Menyhért-szöveg *A csodálatos mandarin* szövege.)

A világháború negyedik évének a végén vagyunk: zord szelek sivítanak Európa felett, gyilkos léghuzata átesapott Magyarországon is, a halló fülek és értő elmék rég rájöttek arra, hogy a kis népek póre hősiessége mit sem segít már. A hadiárvák, rokkantak és nincstelenek ijesztő tömegében Kohner bárónak a felsőszászbereki védett lankákon eldugott kényúri fészke tökéletesnek tűnik. Ahelyett, hogy szemünk örülne a vendégek, a kiszolgáló személyzet, az ételek, az italok, a kristályok sokaságán, inkább levonulunk Bartókkal együtt a mosókonyhába népdalt hallgatni, mert — valóban — csak ott hallhatunk igazi éneket és verset: a nép egyéniségét őrző hagyományok vonzóbbak, mint a pénz kápráztató dözsölése, még akkor is, ha a vagyonos házigazda maga is ügyes zenész és bőkezű műpártoló.

Legérdekesebb az a levél, melyet Bartók Béla a magyarországi forradalom idején küldött Belényesre. Ez a levél kíséri ama szerzői ajánlással ellátott két dallam-füzetet, mely az Adam Remus-féle gyűjteményből most került elő. A levél a következő:

Kedves Tanár Úr!

1919. jan. 31.

Nagy megdöbbenéssel és fájdalommal értesültünk erről a rettenetes csapásról, amelyre vigasztaló szavakat nem is lehet találni. Csupán ennyit kérek: gondoljon arra, hogy Ön még nagy hasznára lehet nemzetének és így közvetve az egész emberiségnek is. Hiszen éppen ilyen becsületes, erős, meg nem alkuvó emberekre van mindenütt a legnagyobb szükség. És ez a tudat adjon erőt a borzasztó fájdalom elviselésére. Ez az egyetlen, amit Önnek kívánhatunk!

Minket is kerülgetett a veszedelem, de egyelőre minden súlyosabb következmény nélkül túlestünk a betegségen. Csupán én kaptam utóbajként nagyon kínos középfülgyulladást, amely jó néhány hélig alaposan meggyötört. A testiekhez járultak még a lelki gyötrelmek is.

A zongora-eladást illetőleg alaposan tájékozódtam, és a következő eredményre jutottam: Kérhet a zongoráért hatszor annyit, mint amennyibe eredetileg került. Most pl. egy „Wirth“-féle új zongora (kevésbé jó firma, mint Bösendorfer) 10 000 K-ba kerül, ugyanilyen használt állapotban, de jó karban 6000 K-ba. Az Ön zongorája teljesen jó karban van, tehát legkevesebb 6000 koronát kaphat érte, ha annak idején 1000 K-ba került. Ha eredeti ára nagyobb volt, megfelelően többet is.

Nekem is volna egy kérésem: a Marele-éknél maradt hengereknek viselje gondját, ha netán Marele-éknél valami oknál fogva (várható zavarások stb.) nem volnának biztonságban. Van köztük egy havasi kürt-felvétel, amely unikum. Nagy kár volna érte, ha elpusztulna.

A mai postával küldöm a román táncokat és kolindákat, különféle bajaink miatt eddig nem tudtam elküldeni.

Még arra kérem, küldjön nekem időnként értesítést; nagyon érdekelne, hogy az új világban hogyan alakul ki sorsuk; mi lesz a román—magyar barátsággal? És a román dalok gyűjtésével?!

Ami engem illet, tényleg az Operaház élére akartak hozni, de hál' istennek ebből nem lett semmi. Ez úgyse lett volna nekem való. Most a Múzeumhoz való kinevezésemet várom, az én helyem tulajdonképpen ott van.

Sokszor üdvözl

Bartók

Demény János III. kötetében az előző, Buşitiának címzett zárt levelezőlap Vésztőről kelt 1918. július 12-én. Feltételezhető, hogy közben többszöri levélváltás is történt a magyar zeneszerző és román munkatársa között, amelyek egyelőre ismeretlenek — egy most előkerült levél kivételével. Ugyanaz év augusztus havában ugyanis Bartók kéthetes gyűjtőmunkára érkezett Belényesre, és valószínű, hogy hazatérése után nemcsak udvariasságból, de munkája fontosságának tudatában is beszámolt belényesi barátjának azokról az eredményekről, amelyeket otthon, íróasztalánál, az anyag rendezése, osztályozása és elemzése után összegezett.

Az 1919. január 31-i levélben utalást találunk a Marele-éknél — egy Belényes környéki erdészcsaládnál — maradt hengerekre. Mivel ezeknek a hengereknek a sorsa Bartókot rendkívül foglalkoztatta, bizonyos, hogy többször írt Belényesre megőrzésük és biztonságba helyezésük érdekében. (Vö. az *Élet és irodalom* 1960. november 25-i számában közölt, 1921. május 8-án kelt Bartók-levéllel.)

A háborús események forgatagában Bartókot nemcsak a művészet érdekli, hanem a történelmi perspektívák kialakulása és így a népek békés együttélésének és együttműködésének a lehetősége.

Egy 1931. december 20-án kelt s már több ízben publikált levélben Bartók Béla keserűen fakad ki, s megvállja belényesi román tanár-barátjának: „Mennyi szépet tudtam volna még véghez vinni — értem ezalatt a népdalgyűjtést —, de a világ esztelensége megakadályozta...“ A nacionalista gyűlölködés korszaka volt ez Magyarországon is, Romániában is. Ma, mindkét ország szocialista építkezése korában a bartóki mű már a felszabadult népek közkinése, s a román zenekutató megrendülve hajt fejet a világ-hírű magyar zeneszerző, tudós és előadóművész emberi nagysága előtt, amely e néhány eddig ismeretlen levelében is sziklaecsúcsként magasodik ki a tőkés-földesúri világ silány, lelkiismeretben szűkkeblű korából.

Új korszak kezdődött az emberiség történetében, s ennek az új korszaknak távlatai szinte beláthatatlanok. A tudományos ismeretek végtelen lehetőségeire és a világ új szemléletére gondolok elsősorban.

Leonardo da Vinci óta várja az emberiség, hogy beteljesedjék, ami most beteljesült.

Én is nagyon vártam és reméltem. Mióta azonban tavaly szovjet úrhajóval élőlény járt fenn, és visszajött, már biztos voltam, hogy így lesz.

Örülök, hogy ezt megérhettem.

Sajnálom, hogy már nem vagyok elég fiatal arra, hogy az úrhajóval utazhassak.

KODÁLY ZOLTÁN